

Prethodno priopćenje

UDK 339.732.4

330:327.2

316.334.2

Primljeno: 16. veljače 2011.

Ekonomija i ideologija: slučaj Međunarodnog monetarnog fonda

JOSIP LUČEV*

Sažetak

Autor u prvom dijelu članka pokazuje MMF-ovu internu nekoherentnost i ustrajno ignoriranje empirije. U drugom dijelu prikazuje moguća objašnjenja za tu nonšalantnost. Kunovska perspektiva može je objasniti u terminima nagomilavanja abnormalnih podataka prije promjene paradigme. Objašnjenje Richarda Peeta koristi se Gramscievim konceptom hegemonije i Foucaultovim konceptom dominantnog diskursa. S druge strane, ignoriranje dokaza može se shvatiti i kao dio smišljenog prikrivanja s kojim razvijena područja neoimperijalistički iskorištavaju zemlje u razvoju. Konačno, antiutilitarnost ideologije u apsolutnoj primjeni, do koje se može doći razmatranjem koncepta ideologije Hanne Arendt, objašnjava funkcioniranje MMF-a izvan ograničenja svrhovitosti. Na kraju rada autor razmatra mogućnosti promjene štetnog djelovanja institucije poput MMF-a.

Ključne riječi: MMF, znanstvena paradigma, hegemonija, dominantni diskurs, imperijalizam, anti-utilitarnost, ideologija

Uvod

U knjizi Daga Strpića *Karl Marx i politička ekonomija Moderne* (2010) jedno od pitanja koja se učestalo pojavljuju jest ignoriranje empirijskih dokaza u korist cikličnosti od strane *mainstream* ekonomije. Ovaj rad nastoji na temelju razmatranja djelovanja Međunarodnog monetarnog fonda objasniti neke od uvjeta pod kojima može doći do takvog zanemarivanja empirije u ekonomističkim krugovima. U drugom ću dijelu rada koristiti naracije niza autora, no napominjem da nije riječ o prikazima njihovih teorija, već samo onih dijelova koji su mogli biti od koristi u razmatranju pitanja nekoherentnosti MMF-a.

* Josip Lučev, magistar politologije.

Koncept Međunarodnog monetarnog fonda

Today the IMF is probably the single most powerful non-state (governance) institution in the world. (Peet, 2003: 57)

Međunarodni monetarni fond ukorijenjen je u sporazumu iz Bretton-Woodsa 1944, a s radom započinje 1947. Njegove su dvije glavne zadaće reguliranje tečajeva po kojima se valute razmjenjuju među državama članicama i dodjeljivanje zajmova u kriznim vremenima. U prva dva desetljeća pola financiranja otpadalo je na razvijene zemlje, dok su danas gotovo sve zemlje klijenti MMF-a: zemlje u razvoju, postkomunističke zemlje ili zemlje srednjeg prihoda koje se oporavljaju od krize (Peet, 2003). Dakako, iz toga slijedi da su danas razvijene zemlje imune na redovite godišnje preporuke MMF-a, a nerazvijene zemlje iznimno osjetljive. To bi bio inherentan nedostatak čak i kad bi MMF funkcionirao besprijekorno, pogotovo uzmemo li u obzir da je najčešće riječ o smjeru razvoja koji država sama po sebi ne bi odabrala, te ozbiljan demokratski deficit jer države članice nisu čak ni jednako-vrijedne po utjecaju.

Keynesov MMF vs. neoliberalni MMF

Samo postojanje institucije poput Međunarodnog monetarnog fonda implicitno je priznanje tendencije tržišnih snaga da tijekom nagovještaja krize ili čak samo usporavanja rasta masivno pomiču investicije na zelenije pašnjake i pogoršavaju situaciju. Tako su isključivo privatne investicije u nemogućnosti da se nose s fenomenom krize. Osim toga izvorna zamisao koja je stajala iza MMF-a bilo je Keynesovo viđenje zatajenja tržišta kao fenomena kojem se najbolje pristupa kolektivnom akcijom država. Zatajenju tržišta mora se pristupiti globalno jer zbivanja u jednoj državi nužno utječu na ostale države. Usto, u kriznim trenucima neće sve zemlje moći priskrbiti sredstva potrebna za financiranje stimulacije ekonomije, poput poreznih olakšica i povećanih troškova, pa će im u tome pomoći institucija poput MMF-a. Izvorna je funkcija MMF-a dakle financiranje ekspanzije vladinih troškova radi održavanja globalne agregatne potražnje (Stiglitz, 2002). Takva definicija uloge Međunarodnog monetarnog fonda upravo je iznenađujuća s obzirom na danas već tradicionalnu averziju prema bilo kakvoj natrusi povećanja uloge države. Razlog za to je dominacija neoliberalne struje (*market fundamentalists*) unutar MMF-a; kako je to slikovito rekla Naomi Klein, postoji “tekuća traka” za Chicago Boys¹ koja ih dovodi na pozicije u MMF-u i Svjetskoj banci (Klein, 2007). Karakterizira je uvjerenje u općenitu efektivnost tržišta i općenitu neefektivnost vlada (Stiglitz, 2002). Slijedeći Stiglitzovu formulaciju, MMF je javna institucija stvorena da se bavi određenim za-

¹ Pripadnici čikaške škole ekonomije.

tajenjima tržišta, no nju trenutačno vode ekonomisti s visokom razinom povjerenja u tržišta i manjkom povjerenja u javne institucije (Stiglitz, 2002).

Kolonizacija MMF-a i Svjetske banke od strane čikaške škole postala je posve službena tek 1989, kada John Williamson obznanjuje Washingtonski konsenzus. Iako se obje institucije nikad nisu odrekle svojih starih uloga, time su objavile što smatraju objektivnim preduvjetima ekonomskog zdravlja, uključujući privatizaciju svih državnih poduzeća i uklanjanje svih prepreka ulasku stranih tvrtki. Zanimljivo je Williamsonovo iznenađenje zbog interpretacije njegova rada kao neoliberalnog manifesta. Smatrao je kako je jednostavno izrazio tipične reforme javnih politika s kojima se susreo u washingtonskim ekonomskim krugovima (Peet, 2003). Očito je da je Washingtonski konsenzus bio tek objava pobjede "Friedmanova neoliberalnog trijumvirata privatizacije, deregulacije/slobodne trgovine i drastičnih rezova vladinih troškova" (Klein, 2007: 163). S tim otvorenim priznanjem poklapa se i skidanje rukavica u praktičnom smislu u Rusiji. Dok su zahvati 70-ih i 80-ih imali obvezu barem prividnih uspjeha (pa su tako diktatorstva Latinske Amerike, a uostalom i kasnija Poljska u tranziciji, usprkos sporosti provedbe privatizacije dobivali velikodušne zajmove dok god su nastavljali s ekonomski desnim reformama), u tranzicijskoj Rusiji zahtjevi za reformama bili su drakonski, a bilo kakva dostatna financijska pomoć posve je izostala. Čak se i Jeffrey Sachs, svojevremeni mesija Međunarodnog monetarnog fonda, nakon prve godine ekonomske tranzicije Rusije počeo udaljavati od svojih kolega, no, kako tvrdi, nije on taj koji se promijenio (Klein, 2007). Što se dogodilo?

Klein smatra da je taj prijelom na ruskom slučaju više nego realpolitičko likovanje nad poraženim neprijateljem. Ako se na političku volju za provedbom kejnzijanskih ideja može gledati kao na potrebu kapitalizma da se natječe s drugim dostupnim opcijama,² ta je potreba nestala s globalnom propasti komunizma, a MMF i Svjetska banka mogli su se riješiti i zadnjih preostalih kejnzijanskih okova ili potreba za uljepšavanjem. Jeffrey Sachs tako je mogao priželjkivati reprizu Marshallova plana u Rusiji, no smisao je Marshallova plana bio upravo otimanje Zapadne Europe komunizmu (Klein, 2007). Upravo je nestanak čitavog jednog pola *policy*-izbora (bilo zbog ekonomsko-tehničkog razvoja postmodernog društva i popratne globalizacije bilo zbog rušenja komunizma kao opcije) onemogućio bilo kakvoj tendenciji javnog mnijenja prema intervencionizmu da se izrazi. Zajedno s Fukuyaminim proglašenjem "kraja povijesti" alternativa je ponestalo. Ostao je samo pobjednički neoliberalni kapitalizam koji se više nije morao ni pred kim suzdržavati.

² Tako se i na New Deal može gledati na drukčiji način ako uzmemo u obzir da je na predsjedničkim izborima 1932. godine oko milijun Amerikanaca (odnosno 2,6%) glasovalo za komunističkog (William Z. Foster) ili za dvojicu socijalističkih kandidata (Norman Thomas i Verne L. Reynolds).

Djelovanje MMF-a

Joseph Stiglitz, laureat Nobelove nagrade, u svojoj knjizi *Globalization and its Discontents* (2002) koristi svoje dugogodišnje iskustvo kako bi opisao svakodnevno djelovanje Međunarodnog monetarnog fonda i načine na koje dogmatski *weltanschauung* MMF-ovih tehnokrata priječi efikasnu alokaciju sredstava. Naime, nekonzistentnost javne institucije koja nema vjere u javne institucije nije samo apsurdna, već je i praktički problematična, jer suvremeni MMF ne raspolaže koherentnom teorijom tržišnog zatajenja koja bi opravdala njegovo postojanje ili čak objasnila uzroke određenih intervencija u tržište koje izvodi (Stiglitz, 2002). Primjerice, devedesetih je MMF bio sklon masivnim intervencijama u valutne tečajeve, poput onih u Rusiji i Brazilu. Tako su brazilska vlada i MMF krajem 1998. uložili oko 50 milijardi dolara kako bi zadržali precijenjenu razinu reala. MMF nikad nije objasnio zašto smatra da je intervencija u tržište opravdana upravo u slučaju tečaja (Stiglitz, 2002). Stiglitz na vrlo neupadljiv način upućuje razmjerno razornu kritiku MMF-u: kako je upravo ideologija slobodnog tržišta omogućila slobodan tok špekulativnog kapitala, MMF snosi odgovornost za bolest čije simptome pokušava suzbiti a da joj ne liječi uzroke. Kada se tijekom krize na umjetan način zadržava vrijednost valute, olakšava se povlačenje investitora sa smanjenim gubicima. A ako je 50 milijardi dolara izgubljeno, taj je novac nužno završio u nečijim rukama, točnije, u rukama špekulanata. Na taj način MMF ne samo da omogućava djelatnosti špekulativnog kapitala već i jamči latentne gubitke tijekom kriza (Stiglitz, 2002). Kritika dobiva na težini kada Stiglitz postavlja uzročno-posljedičnu vezu između nekoherentnosti i potrebe da se slijede dva međusobno oprečna cilja. Uz deklarativne ciljeve tu je upravo interes financijske zajednice (Stiglitz, 2002). Uloga MMF-a u međunarodnoj pomoći općenito znači da je potrebna ocjena makroekonomske slike zemlje primatelja. No MMF je sklon zanemariti pokazatelje poput nezaposlenosti kako bi se fokusirao na inflaciju. Tako je država poput Argentine mogla dobiti najviše ocjene bez obzira na dugogodišnju visoku nezaposlenost, jer je inflacija bila pod kontrolom, a proračun uravnotežen; dok se za Korejske krize inzistiralo da se Korejska centralna banka fokusira isključivo na inflaciju, iako Koreja nije imala problema s inflacijom. Stiglitz tvrdi da je fokus na inflaciji brkanje cilja i sredstva, s obzirom na to da glavnina odiuma inflacije proizlazi iz niskih razina rasta i posljedične nezaposlenosti koje iz nje proizlaze. S druge strane, potpuna vjera u tržište donosi i lažnu sigurnost da će liberalizirani financijski sustav dovesti do nižih kamatnih stopa na zajmove i samim time do veće količine novca u optjecaju. MMF je u tom smislu toliko "siguran u ispravnost svoje dogmatske pozicije da je nezainteresiran za sagledavanje stvarnih iskustava"³ (Stiglitz,

³ Prema kojima u zemljama u razvoju, koje vjerojatno nemaju efektivan nadzor banaka ili zakone, može doći do poplave novih banaka, a uskoro nakon toga do poplave propadanja banaka (kao u Keniji 1993-1994).

2002: 32). Međunarodni monetarni fond ima općenitu tendenciju “*one-size-fits-all* pristupa” (Stiglitz, 2002: 34) državama bez obzira na realne uvjete. Uvijek se, naime, koriste isti ili slični modeli i identični zahtjevi tržišno-fundamentalističke ideologije, pa se stvarna iskustva, uvjeti, tekući problemi i okolina mogu ignorirati. Ti zahtjevi gotovo uvijek uključuju smanjenje carina na uvoze (što smanjuje zaposlenost u zemlji), dizanje kamatnih stopa zbog smanjenja inflacije (što također smanjuje zaposlenost), smanjenje djelokruga državnog aparata i uklanjanje državnih subvencija (koje ograničavaju cijene hrane na dostupnim razinama). Na taj način *policy*-zahtjevi MMF-a stvaraju nezaposlenost i siromaštvo te istovremeno smanjuju mogućnosti države da se nosi s posljedičnim socijalnim poteškoćama (Peet, 2003). Bilo koje negativne posljedice mogu se odbaciti kao kratkoročne, dok će ispravno provedeni model nužno dovesti do dugoročnog boljitka. Čak i ako visoke kamatne stope dovedu do sveopćega gladovanja, dovedu li i do slobodnijeg tržišta, njegova učinkovitost dovest će do razvoja koji će pak koristiti svima. Patnja i bol postaju tek dokazi da je država na pravom putu (Stiglitz, 2002). Mogli bismo reći: ako nemaju kruha, neka jedu *trickle down effect*.

Sredstva fonda

Što se tiče sredstava kojima se u recentna vremena MMF služio u provođenju neoliberalne ideologije, deklarativno je uvijek riječ o pregovaranju, a nikad o diktiranju pri određivanju uvjeta zajma, no riječ je o jednostranim pregovorima u kojima je sva moć u rukama MMF-a. *Conditionality* (uvjetovanost) službeni je naziv kojim se uljepšava takvo miješanje u unutarnje aktivnosti suverene zemlje. Tehnički, riječ je o mjerama koje povećavaju učinkovitost zajma ili sprečavaju potrebu za daljnjim stabilizacijskim mjerama u budućnosti. U službenom objašnjenju stoji: “Kada država uzima zajam od MMF-a, njezina vlada pristaje na prilagođavanje svoje ekonomske politike kako bi svladala probleme koji su je prvotno naveli na to da zatraži financijsku pomoć od međunarodne zajednice. Ti uvjeti zajma također služe kao jamstvo da će zemlja moći otplatiti dug Fondu.”⁴ Kako god da se gleda na to pitanje, zapravo se radi o pretvaranju zajma u *policy*-oruđe za provedbu neoliberalne agende. Valja uzeti u obzir da Fond ima na raspolaganju vrlo jaku polugu; nije u pitanju samo mogućnost da zajam ne bude odobren (samo po sebi ozbiljno jer su zemlje koje se obraćaju MMF-u vjerojatno u škripcu), već i mogućnost da tijekom pregovora Fond objavi sumnje u ekonomiju te zemlje. Takav čin doveo bi do poteškoća s privatnim investicijama koje bi jamačno masovno odbjegle na sigurnija tržišta (Stiglitz, 2002). Tako država koja je u krizi, kojoj zaista treba pomoć MMF-a, zapravo nema izbora; ona mora progutati gorku pilulu koju joj niz grlo gura MMF.

⁴ <http://www.imf.org/external/np/exr/facts/conditio.htm>

Naomi Klein se u *The Shock Doctrine: The Rise of Disaster Capitalism* bavi upravo vezom između kriza i proguravanja u pravilu nepopularnih neoliberalnih javnih politika. Dok je razvidno da se MMF koristi krizama kako bi olakšao djelovanje, Klein otvara mogućnost da ih on aktivno stvara. Za ovaj članak zanimljiv je slučaj MMF-ova tehnokrata Davisona Budhooa. Budhoo je 1988. nakon 12 godina rada u Međunarodnom monetarnom fondu dao otkaz i napisao otvoreno pismo u kojem opisuje malverzacije statistikom u kojima je sudjelovao tijekom rada u Fondu. Tako je MMF sredinom 1980-ih stvorio pseudokrizu za Trinidad i Tobago kako bi tu državu prikazao daleko nestabilnijom i neproduktivnijom nego što je zaista bila, na taj način namjerno pogoršavajući ozbiljnu ekonomsku situaciju u kojoj se našla zbog pada cijene nafte (glavnog izvoznog proizvoda). MMF ju je zatim prisilio na smanjenje plaća i otkaze kao preduvjet zajma. Nakon objave otvorenog pisma vlada Trinidada i Tobaga dala je izraditi dvije nezavisne studije koje su potvrdile Budhooove navode (Klein, 2007). Taj slučaj upozorava na krajnju mogućnost – ne samo iskorištavanje situacije za nametanje vlastite panaceje već i svjesno stvaranje krize kojom se može opravdati intervencija u politike suverene države po vlastitom izboru.

No čak i bez prihvaćanja te mogućnosti MMF je stjecajem okolnosti raspola-gao apsolutnom mogućnošću provođenja neoliberalne ideologije u praksi. Jednom kada je zemlja stupila u pregovore, šteta od usvajanja potencijalno destruktivnih ekonomskih politika bila je manja od štete koju je MMF mogao prouzročiti svojim povlačenjem. Ta tendencija nametanja politika suverenim državama bila je najočitija 1990-ih, da bi s promjenom okolnosti oslabjela sredinom 2000-ih.

Nevjerojatno, ali istinito; gospel MMF-a popušta

Argentina je niz godina uživala u povlaštenom položaju i čestim pohvalama MMF-a zbog praćenja preporuka Fonda. No tijekom 2001/2002, u trenucima krajnje razorne krize⁵ servisiranje javnog i javno zajamčenog duga trebalo je iznositi 10% BDP-a. Shvativši da će novac od bilo kakvog reprogramiranja duga ostati u rukama MMF-a zbog otplate nagomilanog duga, zemlja se našla u situaciji u kojoj nije mogla previše izgubiti. Tek se ignoriranjem MMF-ovih ekonomskih preporuka uspješno oporavila. Taj Argentinin unilateralni prestanak otplaćivanja duga MMF-u krajem 2001. nagovijestio je novu eru. Tijekom 2000-ih uvjetovanje koje zahtijeva Fond postupno se ublažava (Stiglitz, 2009), a 2003. dešava se dotad nemoguće: u *IMF Occasional Paper* izlazi članak u kojem se na temelju empirijskih dokaza pri-znaje da je rasprostranjenost kriza u zemljama u razvoju prirodna posljedica libera-

⁵ Tijekom koje je službena nezaposlenost porasla na preko 20%, a BDP pao za 12% (Stiglitz, 2009).

lizacije financijskih tržišta, čime je zapravo utvrđena manjkavost vlastitog recepta. Recentnije priznanje u tom smislu može se naći u MMF-ovu dokumentu *Capital Inflows: The Role of Controls*, objavljenom 19. veljače 2010, u kojem autori zaključuju kako su države koje su kontrolirale tok kapitala bile slabije zahvaćene detrimentalnim posljedicama financijske krize. Taj dokument preporučuje državama koje su zabrinute zbog inflacije da razmotre regulaciju ulaska kapitala, kao i selekciju kapitala, razlikujući između riskantnih kratkoročnih zajmova u stranoj valuti i izravnog vanjskog ulaganja.

Međutim, MMF je konzistentno gubio privlačnost. Sve veća prisutnost novih aktera u svjetskim ekonomskim vodama, primjerice Kine s programima poput onih u sklopu Foruma o kinesko-afričkoj suradnji i visokim cijenama energenata ojačane prisutnosti Venezuele u Latinskoj Americi, uvelike je smanjila ovisnost zemalja u razvoju o MMF-u. Tako je netom prije krize, krajem 2007, cjelokupni MMF-ov portfolio kredita iznosio tek 9,8 milijardi SDR⁶, u usporedbi s 34,7 milijardi 2005. te 71 milijardom 2003. Međunarodni monetarni fond na rubu je da se prometne u beznačajnu instituciju, a svoj oporavak može zahvaliti jedino globalnoj ekonomskoj krizi. Pod kriznim okolnostima, za 30. studenoga 2010. MMF-ov portfolio kredita iznosi ponovno posve respektabilnih 57 milijardi SDR, što je skok od 5 milijardi u šest mjeseci i gotovo 15 milijardi u jednoj godini, 35,5 milijardi u dvije godine i 47 milijardi u tri godine.⁷ Ako je dakle portfolio MMF-a mjerilo globalne ekonomske dobrobiti, valja zaključiti kako se, holistički gledano, za zemlje u razvoju kriza nastavlja solidnim tempom. Ipak, čini mi se vjerojatnom pretpostavka kako je skok u suradnji s Međunarodnim monetarnim fondom 2008-2010. izraz apsolutne potrebe, a ne privlačnosti Fonda, kao i da je pad suradnje 2003-2007. (čak za 62 milijarde)⁸ iskaz globalne atmosfere koja je sve neprijateljskija prema MMF-u.

Klima se donekle promijenila i u razvijenom svijetu. Početak krize čije učinke svijet još osjeća bio je događaj koji je udario u srž suvremene neoliberalne kapitalističke konstelacije zbog svojeg epicentra u financijskim središtima SAD-a. Ovaj put bilo je teško okriviti strane korumpirane elite, što zbog kulturnog etnocentrizma SAD-u kao najsnažnijoj *soft-power* sili nikad nije teško padalo (primjerice, za vrijeme Azijske odnosno Ruske krize). Ovaj su put zahvaćene vlastite elite, pa ako se i

⁶ Special Drawing Rights je interna valuta MMF-a koju definira kombinacija valuta (za period 2005-2010. omjeri su utvrđeni kao 44% USD, 34% EUR, 11% GBP i 11% JPY, a od 1. 1. 2011. vrijede 41,9% USD, 37,4% EUR, 11,3% GBP i 9,4% JPY).

⁷ <http://www.imf.org/external/np/fin/tad/extcred1.aspx>

⁸ Tečaj SDR je, naravno, najosjetljiviji na fluktuacije američkog dolara i eura. Ilustracije radi, izražen prema tečaju 30. 12. 2010. pad od 62 milijarde SDR iznosio bi 95,5 milijardi USD, a porast od 47 milijardi 2007-2010. prema istom tečaju iznosio bi 72,4 milijarde USD. Portfolio 30. 11. 2010. dakle iznosi oko 88 milijardi USD.

okrive, to banalno postavljanje uzroka i posljedica ne može imati kulturni, već samo predznak društvenih razlika.⁹ Istovremeno je i promatraču laiku jasno da se planovi za vladin *bailout* korporacija (poznat i kao *tax-payers bailout*, što, dakako, igra na kartu društvenih razlika) nikako ne mogu smatrati sukladnima s kompetitivnom *laissez-faire* dogmom. Svakako, ova je kriza pružila previše dokaza disfunkcionalnosti tržišta da bi se standardna mantra vječnog smanjivanja vladine uloge savršeno održala. Reagirajući na okolnosti, Fond je bio spreman na promjenu retorike i zahtjeva. No bez obzira čak i na to koliko će blažu poziciju zauzimati spram država, pripisivanje značenja takvom uzroku moguće je samo u okviru šireg objašnjenja djelovanja Fonda.

Imperijalizam, hegemonija ili znanstvena paradigma?

Na početku rada nastojao sam pokazati na koji način MMF provodi mjere koje nisu vezane za stvarne ekonomske uvjete, već odgovaraju zatvorenoj naraciji koja može jednostavno ignorirati svoju okolinu. Suočeni smo, dakle, sa situacijom u kojoj javna institucija koja je posvećena očuvanju globalne financijske stabilnosti stvara i koristi nestabilnost kako bi promovirala neoliberalnu agendu, odnosno svoj “drugi cilj” – interese financijske zajednice (Stiglitz, 2002). S ciljem objašnjenja i interpretacije tog fenomena najprije ću razmotriti tri moguće primjenjive teze; imperijalizam, hegemoniju i znanstvenu paradigmu. Zatim ću uvesti alternativno poimanje problematike primjenom koncepta ideologije Hanne Arendt na djelovanje MMF-a.

Međunarodni monetarni fond daleko je od toga da bude najpopularnija međunarodna institucija. Zbog retorike Fonda i načina njegova djelovanja zemlje u razvoju se, razumljivo, prisjećaju kolonijalnog perioda, te reaguju s *ressentimentom*. Na tu paralelu poziva i unutarnje ustrojstvo MMF-a, prema kojem države imaju utjecaj razmjerni veličini kvote u MMF-u. Tako je jedini član MMF-a koji može spriječiti veću odluku (za koju je potrebno 85% glasova), naravno, SAD (sa 16,74% svih glasova).¹⁰ Točno je i da ideologija liberalizacije tržišta nužno pogoduje najrazvijenijim akterima, bilo da se radi o velikim bankama koje izguravaju male i netom nezaštićene ili o subvencioniranim agrikulturnim proizvodima koji su čak i s troškovima prijevoza konkurentni lokalnim proizvodima prisilno lišenim subvencija i kontrola tržišta. Zato bismo na Međunarodni monetarni fond, kao uostalom i na čitav svjetski ekonomski poredak, mogli gledati kao na imperijalističko oruđe

⁹ Tako je, primjerice, američka javnost reagirala sa snažnom indignacijom kada je AIG isplatio 218 milijuna bonusa nakon što je njega uliveno 170 milijardi dolara *bailouta*, što je viđeno kao razbacivanje novcem malog čovjeka. S vremenom, američki Kongres odlučio je o stopi poreza od 90% za bonuse u korporacijama koje su primile više od 5 milijardi dolara u vladinu *bailoutu* (Hulse i Herszenhorn, 2009).

¹⁰ <http://www.imf.org/external/np/sec/memdir/members.htm#3>

povampirenog razvijenog Zapada. Međutim, takvo je objašnjenje možda suviše banalno. Činjenica je da SAD može ignorirati preporuke MMF-a, no to vrijedi za bilo koju zemlju koja je dovoljno velika i stabilna da ne ovisi o MMF-u. Istovremeno, ne možemo dokazati da se u srcima tehnokrata iz 19. ulice ne krije iskrena želja za poboljšanjem svijeta, zbog koje su spremni surađivati čak i na makijavelističkim politikama za koje vjeruju da su ultimativno blagodatne. Barem teoretska mogućnost za to postoji. Naposljetku, riječ je o pripadnicima svjetske akademske elite koji slijede dominantni ekonomski smjer i ništa ne sugerira da ne bi nametnuli jednako rigidne mjere i SAD-u te EU-u samo kad bi mogli. Dakako, čak i tada bi aktivnosti MMF-a širile jaz između razvijenih i nerazvijenih, kao što i provedba neoliberalne dogme širi jaz između najbogatijih i najsiriromašnijih, no to ni u kojem slučaju ne znači da je MMF eksponent SAD-a kao entiteta, mada bi se moglo tvrditi da zastupa ideje njegove konzervativne struje.

Godine 1962. Thomas Kuhn izdaje svoje djelo *The Structure of Scientific Revolutions* u kojem objašnjava na koji se način postojeća znanstvena paradigma nosi s "abnormalnim" nalazima istraživanja. Ukoliko se ne slažu s dominantnom naracijom, dokazi se jednostavno smatraju greškom istraživača, sve dok se na konzistentan način ne nakupe i prouzrokuju promjenu paradigme. No kada bismo nekonzistentnosti u MMF-u i ignoriranje činjenica promatrali iz isključivo kunovske perspektive, imali bismo razloga za optimizam. Bilo bi samo pitanje vremena kad će se atmosfera u zajednici ekonomista i nositelja ekonomskih strategija promijeniti. To bi vrijeme nastupilo početkom 2000-ih, a promjena bi bila potvrđena i stabilizirana obiljem dokaza koje nudi ova kriza. Tome u prilog govorili bi i vidljivi pomaci u današnjoj retorici MMF-a. No takav bi način promatranja, vjerujem, bio legitiman samo ako bi MMF nastanjivali isključivo spomenuti dobronamjerni tehnokrati, a tržišno fundamentalistička dogma bila znanstveni fenomen.

U *Unholy Trinity* (2003) Richard Peet na globalni ekonomski poredak primjenjuje gramšijevski koncept hegemonije. Nastavlja se na klasično marksističko poimanje ideologije kao načina na koji dominantna klasa legitimira provedbu svojih interesa kroz univerzalizirana uvjerenja i vrijednosti. Hegemonija je pak koncepcija stvarnosti koja se širi kroz građanske institucije i koja u svim slojevima društva proizvodi spontani pristanak na *status quo*, ona je svjetonazor koji postaje internalizirani *common sense*. Konačno, kako bi objasnio proces proizvodnje ideja putem simboličkog predstavljanja, Peet uvodi Foucaultov koncept diskursa. Kombinirano hegemoniju definira ovako: "hegemonija u *policy*-areni jest teorijski poduprt, politički i ekonomski *good sense* što ga proizvode eksperti u simboličkoj formi diskursa" (Peet, 2003: 16). Diskurs kroz konvenciju, a ne činjenično stanje definira što se smatra racionalnim, a koje se teme i pristupi izbjegavaju. A sve to kroz institucionalizaciju ograničenja područja praktičnosti (onoga što se smatra praktičnim i plodo-

nosnim odgovorom na određenu situaciju). Na taj se način politika koja predstavlja specifičan klasni interes pretvara u iskaz univerzalne praktičnosti ili racionalnosti za koju se doima da proizlazi iz teorije te da izražava zajednički interes (Peet, 2003). Dok takvo poimanje nudi moguće objašnjenje MMF-ove nekoherentnosti, upitna je razboritost pri tako neopreznom uvođenju marksističko-gramšijevskih koncepata u suvremeni svijet. Najprije treba odgovoriti na pitanja poput postoji li uopće društvo u smislu u kojem ga pretpostavljaju obojica autora, može li transformirano iz moderne u postmodernu informatičku i globaliziranu fazu biti polu-pojam državi, konačno, postoje li uopće klasa ili klasni interes u tradicionalnom smislu?

Ta pitanja nadilaze domet ovog rada, ali tek se odgovorima na njih može ocijeniti validnost kritika poput Peetove. S druge strane, vjerujem da je potpuno opravdano uvesti pojam dominantnog diskursa, koji je s obzirom na polje rada MMF-a puno adekvatniji nego znanstvena paradigma jer uvažava kategorije moći; dakako, ograničavajući ga na kontekst diskursa unutar ekonomske zajednice ili regrutacije elita. Također, *common sense* neoliberalne panaceje teško da je uopće bio potreban tijekom pregovora s državom ako je Međunarodnom monetarnom fondu na raspolaganju bila daleko efektivnija mrkva (financijska sredstva) i batina (prestanak pregovora i negativan signal privatnom tržištu). Čini se da u toj fazi MMF karakterizira *brute force* politika.

Ideologija

Dakle, u igri nisu samo znanstvena uvjerenja. Polarizacija Keynesa i Friedmana uključuje i duboko ukorijenjene moralne svjetonazore. Usto, treba uzeti u obzir da polje obiluje interesima i političke (moć MMF-a nad državama u krizi) i ekonomske prirode (budući da neoliberalna dogma implicitno štiti interese aglomeracija kapitala poput multinacionalnih kompanija). Zato kritičari Fonda često i koriste sintagmu ideologija Međunarodnog monetarnog fonda. Dapače, jednostavno ocrnjivanje protivnika vjerojatno je najčešće značenje u kojem se općenito upotrebljava koncept ideologije. S druge strane, taj termin zauzima i mnogo specifičnija mjesta u nizu teorijskih konstrukcija (Marx, Althusser, Mannheim etc.). Konkretno, ovaj rad će primijeniti koncept ideologije Hanne Arendt na aktivnosti MMF-a. U shvaćanju Hanne Arendt ideologije su “*izmi* koji na zadovoljstvo svojih pristaša mogu sve i svako događanje objasniti njegovim izvođenjem iz jedne premise” (Arendt, 1996: 228). Hannah Arendt ideologiju tumači kao jedan od vitalnih dijelova opisa totalitarizma. No, naravno, nije mi namjera ni po čemu usporediti funkcioniranje MMF-a i totalitarnog sustava. Ipak, dodirna im je točka jedan od konstitutivnih elemenata (kontekst apsolutne primjene ideologije) i jedan od učinaka (antiutilitarnost djelovanja). U prošlim odjeljcima opisao sam raskošna sredstva koja su MMF-u na raspolaganju tijekom “pregovora”. Jednom kada su pregovori otpočeli, MMF je mo-

gao nametnuti jedinstven ekonomski model bez obzira na stvarnu situaciju. A ako je Budhooovo svjedočanstvo istinito, MMF je mogao nametnuti i započinjanje samih pregovora, što ga je u vrlo realnom smislu stavilo u poziciju apsolutne primjene ideologije. Arendt nam omogućava da umaknemo iz mraka tradicionalnog pripisivanja posljedica uzroku i usudimo se razmotriti moguću antiutilitarnost ideologije u primjeni. Tako vječni fokus na suzbijanje inflacije tijekom krize ne mora biti čak ni u svrhovitom interesu privatnih investitora kako tvrdi Stiglitz, već može biti jednostavan iskaz ideologije koja proizlazi iz poželjnosti obrane interesa tržišta. Kategorije države, privatnih investicija i svih uvjeta koje je MMF konzistentno postavljao tako su ideološke konstrukcije koje ne moraju ni po čemu odgovarati dokazima. Jedina interna koherentnost koju moraju zadovoljavati jest ona koja slijedi iz same naracije, koja pak nije izložena provjeri u praksi. U tim uvjetima od ideologije se i ne očekuje da konformira stvarnosti, već se nužno očekuje od stvarnosti da konformira ideologiji. Dakako, "apsolutna" primjenjivost ideologije ipak je ograničena na zemlje u razvoju. U tom smislu ovo je viđenje suprotno argumentu neoimperijalizma jer je država uvijek država, a tržište uvijek tržište, jačanje aktera u razvijenom svijetu na štetu periferije tako je jednostavna posljedica inherentnog suvremenog ograničenja područja djelovanja Fonda.

Očito je da navedena moguća objašnjenja nisu tek kutovi pod kojima se može osvijetliti problem radi boljeg shvaćanja, već su intrinzično suprotstavljena. Optužbe neoimperijalizma i gramšijevsko-fukoovski pogled sa Stiglitzovom dijagnozom "dviju agendi" imaju zajedničku ideju prikrivanja pravog svrhovitog cilja koji služi određenim interesima. Kuhnov pogled od toga odskače, na način na koji sam ga uveo kao moguće objašnjenje, jer ne uvažava kategoriju moći. Pristup ideologiji nadahnut Hannom Arendt pak nudi jezivu mogućnost da *Cui bono* princip ne mora biti ni potreban ako istovremeno postoji ideologija i njezina nesmetana puna provedba. Tada je moguće provoditi odluke čak i neovisno o interesima. Štoviše, kombinacija prisutnosti ideologije (u smislu -izma koji pretendira na objašnjavanje svega) i njezine apsolutne primjenjivosti nužno sugerira i latentnu *policy*-antiutilitarnost. A to je upravo situacija u kojoj se nalazio MMF spram potrebitih zemalja u, grubom ocjenom, periodu 1990-2002.

Promjena

Od tri načina na koja se može promijeniti sustav apsolutno provedive ideologije (bez obzira na to koje objašnjenje od ponuđenih koristili) najpovršniji, mada često i najprivlačniji, jest promjena same ideologije. Bez obzira na promjenu retorike i bez obzira na latentan, krizom potenciran zaokret u atmosferi sveukupne političke ekonomije, nisam optimist u pogledu mogućnosti promjene MMF-ove svjetonazorske koncepcije ili postizanja veće koherentnosti proklamiranih ciljeva i djelovanja.

Pretpostavimo li da je tržišni fundamentalizam najprivlačniji materijalno najbolje stojećima te da su najbogatiji često ujedno i najmoćniji, odnosno imaju daleko lakši pristup polugama moći, nameće nam se zaključak o generalnoj relativnoj nadzastupljenosti ideja slobodnog tržišta i nozickovskog moralnog pristupa u organizacijama poput MMF-a, odnosno čak u bilo kojim strukturama koje favoriziraju translaciju ekonomske u političku moć. Međunarodni monetarni fond tako uopće ne mora ostvarivati koherentnost, jer pozadinske ideje nisu ni ukorijenjene u vlastitoj internoj konzistenciji, već u relativno stabilnim kategorijama interesa, morala i svjetonazora. No ograničenja tržišta se čak i u razvijenim zemljama (koje, s iznimkama određenih sektora, ne moraju štiti vlastite proizvođače) mogu smatrati potrebnima u slučajevima u kojima je potrebno štiti zajednicu kao cjelinu od vanjske ugroze (uključujući i Marshallov plan kojim je SAD ekonomski naoružao zapadnu Europu protiv prijetnje komunizma). S druge strane, takav je potez moguć i kada se moraju ojačati vlastiti niži slojevi kako bi se stvorilo tržište za rastuću proizvodnju ili kako bi se očuvali krizom ugroženi postojeći tržišni odnosi i cjelokupno gospodarstvo.

Drugi način promjene bio bi egzorcizam ideologije kao takve koji ću nazvati endogenom promjenom ideologije te nadomještanje idejnim sklopom osnovanim na shvaćanju o jedinstvenosti svake situacije. Drugim riječima, koristiti se teorijskim aparatom koji ne pretendira na objašnjenje svega.

Treći su način egzogene promjene. Bez obzira na to koliko nisku razinu cinizma želimo primijeniti na interpretaciju ekonomije, jamačno moramo prihvatiti barem neupitnu važnost vanjskih faktora i trenutnih okolnosti koje bez obzira na originalnu svjetonazorsku konstelaciju nužno sužavaju moguće opcije i neke poteze čine neizbježnima. Za MMF takvi su se uvjeti ostvarili prije tekuće krize/recesije. Sklop okolnosti izvan kontrole Fonda onemogućio je apsolutnu provedbu ideologije i na nekoliko ga godina pretvorio u nebitnu organizaciju.

Zaključak

Svaki put kada bilo koji akter raspolaže mogućnošću apsolutne primjene svoje ideologije, bila ona neoliberalna ili intervencionistička, uzrok i posljedica mogu zamijeniti mjesta. MMF ili slična organizacija u najmanju će ruku čekati praktični trenutak za efektivno provođenje svoje ideologije, a u najgorem će ga slučaju aktivno stvoriti. Ironično, endogeni izlaz iz situacije ignoriranja empirije može biti samo u pristupu znanju kao nesigurnom.¹¹ Konkretno, ako ni teoretski ne može postojati idejni sklop koji objašnjava "sve", onda se svakoj državi ili situaciji mora pristupiti kao unikatnom problemu za koji se *policy*-preporuka ili zahtjev može donijeti samo na temelju unikatnog teorijskog okvira koji nije *a priori* ni intervencionistički ni

¹¹ Kao što sam pokazao, egzogeni izlaz se MMF-u već dogodio tijekom 2000-ih.

neoliberalan. Pa ipak, čini se da takvo rješenje pretpostavlja shizofreniju MMF-ovih tehnokrata ili barem MMF-a s institucijom frakcija koje zajednički donose odluke. Napuštanje reprezentacije država u korist reprezentacije generalnih ekonomskih preferencija zvuči primamljivo, ali je ujedno i krajnje utopističko. Zato se čini da će se svijet morati zadovoljiti MMF-om koji je izgubio apsolutnu provedivost svoje ideologije umjesto MMF-a bez ideologije.

LITERATURA

- Gjeltén, Tom: *Global Reality Challenges IMF's Free Market Gospel* <http://www.npr.org/templates/story/story.php?storyId=124792660>. Pristup 20. lipnja 2010.
- Hulse, C./Herszenhorn, D., 2009: *House Approves 90% Tax on Bonuses After Bailouts* http://www.nytimes.com/2009/03/20/business/20bailout.html?_r=2&pagewanted=1&hp. Pristup 10. siječnja 2011.
- Klein, Naomi, 2007: *The Shock Doctrine: The Rise of Disaster Capitalism*, Penguin Books, London (prijevod: *Doktrina šoka. Uspon kapitalizma katastrofe*, V.B.Z. studio, Zagreb, 2008).
- Ostry, Jonathan D., Ghosh, Atish R., Habermeier, Karl, Chamon, Marcos, Qureshi, Mahvash S., Reinhardt, Dennis, 2010: *Capital Inflows: The Role of Controls*, *IMF Staff Position Note*, 2010/04 <http://www.imf.org/external/pubs/ft/spn/2010/spn1004.pdf>. Pristup 10. siječnja 2011.
- Peet, Richard, 2003: *Unholy Trinity: The IMF, World Bank and WTO*, Zed Books, New York.
- Prasad, Eswar S., Rogoff, Kenneth, Wei, Shang-Jin, Kose, M. Ayan, 2003: *Effects of Financial Globalization on Developing Countries*, *IMF Occasional Paper*, 220 <http://www.imf.org/external/pubs/nft/op/220/index.htm>. Pristup 10. siječnja 2011.
- Stiglitz, Joseph E., 2002: *Globalization and its Discontents*, Penguin Books, London.
- Stiglitz, Joseph E., 2009: *Uspjeh globalizacije: Novi koraci do pravednog svijeta*, Algoritam, Zagreb.
- http://en.wikipedia.org/wiki/United_States_presidential_election,_1932. Pristup 10. siječnja 2011.
- IMF: *IMF Conditionality* <http://www.imf.org/external/np/exr/facts/conditio.htm>. Pristup 10. siječnja 2011.
- IMF: *IMF Members' Quotas and Voting Power, and IMF Board of Governors* <http://www.imf.org/external/np/sec/memdir/members.htm#3>. Pristup 10. siječnja 2011.
- IMF: *Total IMF Credit Outstanding for all members from 1984 – 2010* <http://www.imf.org/external/np/fin/tad/extcred1.aspx>. Pristup 10. siječnja 2011.

Josip Lučev

ECONOMY AND IDEOLOGY: THE CASE OF
THE INTERNATIONAL MONETARY FUND

Summary

The first part of the paper describes the internal incoherencies of the International Monetary Fund and its consistent ignoring of empirical evidence. The second part offers possible explanations for this nonchalance. A Kuhnian perspective can explain it in terms of anomaly accumulation necessary for a paradigm shift. Richard Peets' explanation forwards a joining of Foucault's concept of dominant discourse with a Gramscian hegemony. Alternatively, ignoring of evidence by the IMF may well be interpreted as part of a neo-imperialist ploy directed at exploitation of developing countries. Finally, a concept of anti-utilitarian nature of absolutely implemented ideology derived from the writings of Hannah Arendt can explain the functioning of IMF beyond the bounds of purpose. Taking into account these explanations, the possibilities of change of harmful behavior for an institution such as IMF are suggested.

Keywords: IMF, scientific paradigm, hegemony, dominant discourse, imperialism, anti-utilitarian, ideology

Kontakt: **Josip Lučev**, Vrbik 33, 10000 Zagreb. E-mail: jlucev@gmail.com